

Mollanepesiň döredijiliginde epitetler

Category: Edebiýaty öwreniş, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 26 январа, 2025

Mollanepesiň döredijiliginde epitetler MOLLANEPESIŇ
DÖREDIJILIGINDE EPITETLER (SYPATLANDYRMALAR)

Ýa-da Al ýaňak, pisse dahan, sadap diş, gülgün beden...

Nusgawy şahyrymyz Mollanepesiň şahyrana döredijiligi giden bir umman. Şol ägirt ummandan bir damjanyň – sypatlandyrmalaryň – şahyryň döredijiliginde ulanylyş ussatlygynyň türkmen edebiýatynda nusgalyk derejededigi şübhesizdir.

Hormatly Prezidentimiz ýurdumyzda bilime uly üns bermek bilen, kompýuter tehnologiýasyny, innowasion usullary, interaktiw tagtalary, multimediyany okuw prosesinde, ylmy işler ýazylanda ulanmaklyga giň mümkinçilikleri döretdi. Kompýuter tehnologiýasynyň hyzmatyndan peýdalanylýp, sypatlandyrmalaryň nä derejede ulanylandygynyň hasaplanylmagy we tablisa görnüşinde beýan edilmegi bolsa olar barada okyjylara has aýdyň düşünje berýär.

“Zöhre-Tahyr” dessanynda: “Yşk mülküniň şasy men, gaşymda mähremim ýok ...” diýip, özüni “Yşk mülküniň şasy” hökmünde atlandyran Mollanepesiň yşky şahyrana setirleri çeperçilik serişdelerine örän baý. Mollanepes şahyr çeperçilik serişdesi bolan epitetleri hem öz döredijiliginde jaýdar ulanmagy başarypdyr.

“Epitet” grek (epitheton – goşmaça) sözi bolup, ol söz düzümini täze many öwürgünli duýga gaplaýar. Sözüň haýsam bolsa bir alamatany ýa-da ol barada ýatda galyjy anyk sypatyny tekrarlaýar. Mundan başga-da epitet söz düzümine ýokary derejede kämil öwürgin berýär.

Mollanepesiň şygrylarynda adam agzalary bilen baglanyşykly sypatlandyrmalara (epitetlere) diýseň köp duş gelinýär. Şol sebäpli hem Mollanepesiň döredijiliginde zyban (dil), dodak

(leb), diş, bil, beden, ýaňak (zenahdan), göz, gaş, gabak, boýun, boý, barmak, saç, zülp, dahan, göwüs, ýüz ýaly agzalaryň sypatlandyrylýan setirlerini öwrenmek maksadalaýykdyr. Şeýle setirleri okap, olaryň ýöne bir gep ugruna ulanylaýman, eýsem metaforalara hem-de meňzetmelere gaplanyp, ganatly setirler hökmünde okyjylara ýetirilmeginiň şahyryň döredijiligine has hem öwüşgin çaýýandygyna göz ýetirip bolýar.

Biz derňewlerimizde Mollanepesiň 1961-nji ýylda TSSR Ylymlar akademiýasynda (çapa taýýarlanlar: N.Aşyryw, B.Garryýew, A.Kekilow) çapdan çykan neşirinden peýdalandyk. Şeýle hem käbir sözleriň düşündirişini Aşyrapur Meredow bilen Sapar Ahallynyň taýýarlan “Türkmen klassiki edebiýatyň sözlügi” atly kitabyndan aldyk.

Beden

Aşygyň göwnüniň höwesi, islegi magşugy. Islenilýän zadyň magtanylmaga mynasyp boljakdygy düşnükli. Aşyk magşuguny näzik diýip wasp edýär. Mollanepes şol sebäpli hem magşugynyň wysalyňa zar aşygyň dili bilen şeýle diýýär:

Inçe bil, näzik beden, alma ýaňak, badam gabak,
“Serbeser”.

Ýöne aşyk ýigit bu sözi gaýtalamakdan ýadamaýar, gaýtam ýokarky setirlerde ony diňe wasp eden bolsa, aşakdaky setirlerde onuň bilen bile bolmagy arzuwlap, şeýle diýýär:

Näzik tenden, inçe biden gol salyp,
“Dilber-ä”.

Aşyk-bilbil näzik bedenli magşugyny hyýalynda güle meňzedip, ony duşuşyga çagyryar:

Gül beden, gülgün reň, dony zerewşan, bäre gel.
“Bäre gel”.

Nazik, gül bedenli magşugyna akylyny aldyran perwana bilbil ony hemmelerden ýokarda saýýar:

Bolmaz özüň kimin gül beden gelin.
“Owadan gelin”.

Sypatlandyrylýan sözdäki ýaýyň içindäki söze çeperçilik serişdäniň ýygylgyndaky ýaýyň içindäki san degişlidir. Mysal

üçin, nâzik ten diýen epitet 1 gezek gaýtalanýar.

Bil

Şahyryň döredijiliginde özüne mahsus häsiýetler köp. Ýeri gelende, olaryň biri barada aýdalyň. Magşugy aşygynyň dili bilen suratlandyrmak hem-de magtamak yşk mülküniň şasyna mahsus, üstesine-de, ol bu babatda deňsiz-taýsyzdyr. Emma şahyr çeper beýan etmäni ýa bolmasa bir pikiri, diňe öz adyndan aýtman, eýsem gahrymanyň ady bilen hem berip, şygryň mazmunyny özboluşly baýlaşdyrýar. Şeýle hem bu setirlerde çeperçilik serişdeleri bolan meňzetmeler hem-de epitetler birleşip, şahyryň pikirini has-da ösdürýar. Aşakda getirilen setirler oňa aýdyň delil bolup bilerler:

Diýdim: «Ne elipdir bu?» Ýar: «Inçge bilim» – diýdi.

“Istäpki gözel ýary”.

Ýa-da şolar ýaly baýlaşma “Istäpki gözel ýary” diýen şygrynda ýene duş gelmek bolýar:

Diýdim: «Ne şekerdir bu?» – «Şerbetli dilim» – diýdi.

“Istäpki gözel ýary”.

Şeýle mazmunly setirlere onuň “Diýdi: “aýt arzyň myhman”” atly şygrynda:

Diýdim: «Ne goşa alma?» Diýdi: «Ak göwsümde nar...».

“Diýdi: “aýt arzyň myhman””

Hylwat ýerde jemg olup guçan nâzik bilinden,

“Seretmez”

Nâzik tenden, inçe bilden gol salyp,

“Dilber-ä”

Inçe biliň guçsam säher çagynda,

“Oýatmadyň, nâzli ýar”

Inçge bil, nâzik beden, alma ýaňak, badam gabak,

“Serbeser”

Gül ýüzli gözeller, inçe billerde,

“Çyka bilmedim”

Talwas eder bu köňlüm, inçe bilden guçmaga,

“Dilber”

Diýdim: «Ne elipdir bu?» Ýar: «Inçge bilim» – diýdi.

“Istäpki gözel ýary”.

Boý

Dal boýuňga, zülpleriňge men giriftar olmuşam.
“Görmedim”

Boýun

Altyn, kümüş, zaberjet gül boýnuna dakar sen,
“Bäri gel”

Dahan

Äleme şugla salan pisseýi dahan, Gözel.
“Gözel”

Goşmaz zyban bilbiller, toty dahan, ýar, saňa.
“Ýar, saňa”

Lagly-merjen düzülmüş pisse dahana, dilber.
“Dilber”

Gandu-şeker ezilmiş, pisse dahan içinde.
“Dilber”

Dişi dür, lebginesi gunçaýy dahan kiçgine,
“Kiçgine”

Dil (Zyban)

Diýdim: «Ne şekerdir bu?» – «Şerbetli dilim» – diýdi.
“Istäpki gözel ýary”

Dürdäne ýaradan şirin zybandan,
“Gülüm amanmy”

Hany nygma seçen toty zybanyň,
“Pyragy”

Diş

Ol göwher çaýylan sadap dişiňe
“Oýatmadyň, näzli ýar”

Dodak

Gül ýapragy dodaklaryň,
“Söwdügim”

Leb

Şirindir lebleriň miweden, gelin!
“Owadan gelin”

Şirin-şeker lebleriň, sen mahy enwerim sen,
“Dilber”

Gabak

Misli badam gabaklaryň,
“Söwdüğim”

Badam gabaklaryň ýadyma düşdi.
“Ýadyma düşdi”

Gabaklary badam, gaşy kemanyň,
“Bu janyň meniň”

Inçe bil, näzik beden, alma ýañak, badam gabak,
“Serbeser”

Gaş

Kirpikleri ok bolup, gara gaşy ýaý, Gözel,
“Gözel”

Nerkes gözüň güldürüp, galam gaşyň kakar sen,
“Gözelim”

Gül ýüzünde jemg olmuş iki gaşy helaly,
“Gözelim”

Iki egri gaşlaryň görgeň kişi haýrandyr,
“Gözelim”

Gara gözüň, galam gaşyň
“Gitdim”

Ýaý gaşynyň pidasydyr.
“Şasydyr”

Gara gaşlar hup ýaraşar gözüňe,
“Dilberim”

Aýlanar men seniň galam gaşyňdan,
“Gitmeli boldum”

Ok dolduryp, ýaý Ispihan gaşyňdan
“Dilber-ä”

Gözüm düşdi seniň galam gaşyňa,
“Oýatmadyň, näzli ýar”

Helal gaşyň ogşamazmy kemana?
“Rähm etmezmiň halyma”

Gül ýüzüne düşen ol gara gaşdyr,

“Köňlüm”

Nergiz gaşyň, helal gözüňe gurban,

“Hiç görmedim illerde”

Gara gaş gözüň bilen.

“Gözüň bilen”

Dowamat istär men ol gaşy – ýaýy,

“Tapylmaz”

Jellat gözüň, ýaý gaşyň egsin edip janyň alyr.

“Görmedim”

Gabaklary badam, gaşy kemanyň,

“Bu janyň meniň”

Galam gaşyň suratyn, çekerler Ispyhanda,

“Guba gazym”

Göwüs

Diýdim: «Ne goşa alma?» Diýdi: «Ak göwsümde nar...»

“Diýdi: “aýt arzyň myhman””

Ak göwsüňde biten ol alma-enaryň seniň,

“Bäri gel”

Ak göwsüňe altyn, kümüş,

“Arzuw kyldym”

Ak göwsüňde goşa nary,

“Gurbany men”

Aşyklara rahatdyr, ak göwsüňden berseň jaý,

“Dilber”

Ak göwsünde alma, nary,

“Mollanepes”

Misli anbar – gyzył nardan

“Arzuw kyldym”

Aby-köwser narydan boldum men aman, farsyýa.

“Farsyýa”

Misli anbar – gyzył nardan

Öpsem diýip, arzuw kyldym...

“Arzuw kyldym”

Göz

Piýaladyr gözleriň, gaşlary keman, Gözel.

“Gözel
Nerkes gözüň güldürip, galam gaşyň kakar sen,
“Gözelim”
Kapyr gözüň talaň etdi,
“Söwdügim”
Gara gözüň gabagynyň çetinden,
“Dilberim”
Dünýäge taý görmen, ýar gara gözüň,
“Oýanmadyň”
Gara gözün süzüp, her ýan ýaýnadyp,
“Dilber-ä”
Gara gözüň kölgesinde dynç alyp,
“Oýatmadyň, näzli ýar”
Tarypyn eşitdim gara gözüniň,
“Näzli ýar”
Gözleseň, jan alar gara gözleriň,
“Owadan gelin”
Nergiz gaşyň, helal gözüňe gurban,
“Hiç görmedim illerde”
Ýok-ýok, ýalغان diýdim: ýüz derde derman gözleriň.
“Gözleriň”
Edep bilen erkamly hem garaly gözüm sen,
“Dilber”
Jellat gözüň, ýaý gaşyň egsin edip janyň alyr.
“Görmedim”
Saçlary sünbülge ogşar, gözi nerkesden gara,
“Bir gözel”
Sahyry-käpirde ýok nerkes gözi deý jadygär,
“Bir gözel”
Gara nergiz gözleriň, jan almaga çekmiş ýaý,
“Dilber”
Dinim-imanyň ýakypdyr iki kapyr gözleriň,
“Jan örtenir”
Gara gözler seň kastyňa,
“Mollanepes”

Saç

Saçy müşk isli ýufar, sünbüli-reýhan, bäre gel.

“Bäre gel”

Turup görsem tylla saçyň.

“Saçyň”

Köwsere ýuwupdyr ýar syýa saçyn,

“Güliden uýalar”

Müşk-anbar sepilen sünbül saçyňa,

“Oýatmadyň, näzli ýar”

Saçlary sünbülge ogşar, gözi nerkesden gara,

“Bir gözel”

Dökdi üstginesige müşk-ýufar saçginesin,

“Kiçgine”

Degip gara saçlaryňa.

“Nazar kylsa dişleriňe”

Ýalpyldysyn gara saçyň

“Gitdim”

Gara saçyň gije diýip, uklap men,

“Näzli ýar”

Ýar oturmyş gara saçyn mar edip,

“Gire bilmenem”

Gara saçyň örülmiş, ak ýüzüňde taýba-taý,

“Dilber”

Ýañak barada

Al ýañak, kirpigi ok, alma zenahdan, bäre gel.

“Bäre gel”

Al ýañakda dökülmiş zülpüň bir hun bahaly,

“Gözelim”

Gäh alma ýañakyňdan.

“Pyrakyňdan”

Al ýañakdan derin akdyr,

“Gurbany men”

Al ýañaga birje çybyn gonupdyr,

“Güliden uýalar”

Al ýañaknyň şerbetinden dil bilen

“Dilber-ä”

Alma ýañaklaryň, güler ýüzleriň,

“Owadan gelin”

Gülgün ýañaklaryň ýadyma düşdi;

“Ýadyma düşdi”

Alma ýañaklaryn, ýadyma düşdi.

“Ýadyma düşdi”

Hal goýulmyş al ýañakda, däne-däne, jaýba-jaý,

“Dilber”

Al ýañagyň almadyr, lebiň gant bile hurma,

“Guba gazym”

Inçe bil, näzik beden, alma ýañak, badam gabak,

“Serbeser”

Al ýañak tirginesini anda gabgabgineden,

“Kiçgine”

Zenahdan

Al ýañak, kirpigi ok, alma zenahdan, bäri gel.

“Bäri gel”

Alma zenahdana, simin sakaga,

“Bu janyň meniň”

Görmüşem çahy zenahdan üzre zülpün tary-tar

“Bir gözel”

Bilbil zenahdan, güftarly,

“Mollanepes”

Ýüz

Gül ýüzüň şöhlesine saz bilen söhbet guraly,

“Bäri gel”

Ýüzüň dolan aýdyr, ýaşmaz,

“Söwdügim”

Gül dek ýüzüň açdym gitdim.

“Gitdim”

Güler ýüzüň nurany men.

“Gurbany men”

Emaý bilen gül deý ýüzüň açar men,

“Dilberim”

Gül ýüzüňe düşen mahmalyň tartyp,

“Dilber-ä”

Gedasy men, dostum, güler ýüzüňiň,
“Näzli ýar”
Ýar, güler ýüzüňni bir görsem diýer.
“Görsem diýer”
Görsem gül ýüzüňi, sabadan, gelin!
“Owadan gelin”
Hurşyt ýüzüň ogşar genji-nahana.
“Rähm etmezmiň halyma”

Nun nurludyr aý ýüzüň, hasta göwnüm söýeli,
“Dilber”
Gün ýüzüň şuglasyndan zerredeý muzterip men,
“Piýala”
Gaşlaryň mahy-gündür, ýüzüň hurşydy-agla,
“Piýala”
Gara saçyň örülmiş, ak ýüzüňde taýba-taý,
“Dilber”:
Gül ýüzüňe gülaplar, ýaraşyr gaşa sürme,
“Guba gazym”
Geldi bagban keşt edebän, bakdy güller roýuna,
“Reýhan erir”

Zülp
Eý zülpi syýa, ýüz para,
“Söwdügim”
Gara zülpüň ösüşiniň,
“Gurbany men”
Syýa zülpde ol şany men.
“Gurbany men»
Otyr ýarym, syýa zülpün daranyň,
“Mahmalyň çeti”
Şana alyp, syýa zülpün daraýşy,
“Güldeň uýalar”
Syýa zülpüň rast kaddyňa barabar,
“Gyz”
Gara zülpüň ýüzde ýüze bölündi,
“Köňlüm”

Emrewşen zülpüňi ýere döker sen,
“Hiç görmedim illerde”
Tolganyp boýnuňga düşgeç sünbüli-tar zülpleriň,
“Görmedim”
Husnuňa perwana men, janym alar zer zülpleriň...
“Görmedim”
Kä syýa reňdir gözümge, kähi ahzer zülpleriň,
“Görmedim”
Garakçy, kapyr zülpüň imana saldy ýagma,
“Piýala”
Gara zülpüň welleýli, jemalyň wazzyhadyr,
“Seretmez”
Halka-halka käpiri – zülpünden iman örtenir.
“Jan örtenir”

Ýokarda getirilen maglumatlar aýdyň görüner ýaly, biz olary bir tablisada ýerleşdirmegi makul bildik. Şeýle hem epitet hökmünde ulanylan beden agzalary bu tablisada kemelýän tertipde ýerleşdirildi.

Tablisadan görnüşi ýaly, göz sözi derňelýän şygrylarda umuman 18 gezek däl-de, diňe epitet hem-de meňzetme hökmünde 18 gezek ulanylypdyr. Şol sebäplem ol sana (18) göz sözünü Mollan Ýokarda getirilen maglumatlar aýdyň görüner ýaly, biz olary bir tablisada ýerleşdirmegi makul bildik. Şeýle hem epitet hökmünde ulanylan beden agzalary bu tablisada kemelýän tertipde ýerleşdirildi.

Käbir täze pikirleri aýtmaga mümkinçilik berer diýen maksat bilen, aşyk öz magşugyny beden agzalary bilen wasp edende ulanan epitetlerindäki sypatlandyryjy sözleri sanadyk we tablisada ýerleşdirdik. Ýaý içinde bolsa ol sözüň meňzetme görnüşde näçe gezek ulanylandygy görkezdik. Bu tablisa, elbetde, öňki tablisanyň başgarak görnüşidir. Şeýle-de bolsa bu maglumatlaryň Mollanepes şahyryň döredijiligini öwrenijiler üçin ýaramly boljakdygyna ynanýarys.

Goçdurdy GARRYÝEW. Edebiýaty öwreniş